

раження, свободу інформації. Сделан вывод о том, что правовая информированность субъектов правовой коммуникации является необходимым условием формирования информационно-правового общества в Украине.

Ключевые слова: коммуникативная концепция права, антропология права, правовая коммуникация, информационно-правовое пространство, средства массовой информации.

Makeieva O. Anthropological foundations of legal communications

The article examines anthropological principles of legal communications. It is proved that the legal communication – a set of processes and systems that provide targeted circulation and dissemination of regulatory information and legal knowledge in cyberspace today. Indicated anthropological principles of legal communication are legal entities in the relationship of communication: Rights – Law – Society. Right is property rights, which is formed sense of law, its purpose and values formed the idea of rights – freedom, providing individual autonomy, independence, freedom of thought, freedom of expression, freedom of information. It was concluded that legal awareness of legal business communications is a prerequisite for the formation of information and rule of law in Ukraine.

Key words: communicative concept of law, legal anthropology, legal communication, information and legal space, media.

УДК 340

*Олександр Олегович Малишев,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ДЕЯКІ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКІ АСПЕКТИ АРХЕОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Про особливу увагу українського законодавця до археологічної сфери свідчить наявність окремого Закону України «Про охорону археологічної спадщини», ухваленого після ратифікації Україною в 2004 р. Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (далі – Мальтійська конвенція), 25-літній ювілей підписання переглянутого тексту якої відзначаємо цього року. Відповідним питанням в Україні присвячено спеціальні дослідження В. Акуленка, Н. Кудерської, О. Мельничук, Н. Рудики тощо. Говорити про археологічне право як галузь права, чи навіть законодавства України, ще дещо зарано. Водночас підходи до об'єктивації археологічної спадщини в правовій матерії, моделі юридичних відносин суб'єктів права щодо відповідного об'єкта, співвідношення приватноправового й публічно-правового чинника нормативного регулювання відрізняються залежно від певної країни або історичної доби. Таким чином, застосування терміна «археологічне право» не лише дає змогу уникнути надто довгих формулювань, а й має явні евристичні переваги для історико-юридичних та порівняльно-правових досліджень.

Людиноцентризм, будучи засадничою підставою археології як науки, водночас є причиною більшості її основних проблем, зокрема юридичних. Археологічне право, що здебільшого має на меті передусім охоронити певний суспільний інтерес щодо збереження археологічного надбання, нерідко вступає у конфлікт із майновим правом приватних суб'єктів і передбачає доволі потужний і широкий інструментарій втручання держави до відповідної сфери. Серед способів такого втручання доцільно вирізнити: ліцензування пошуку, навіть на приватних територіях, захованих під землею археологічних предметів, проведення земляних робіт (археологічних розкопок чи розвідок) з цією метою; гарантування права держави проводити археологічні дослідження на приватних територіях і забезпечувати доступ до археологічних об'єктів через приватні території (археологічний сервітут); набуття державою права власності на частину або всю сукупність виявлених археологічних предметів (подекуди держава є єдиним набувачем, а подекуди виступає поруч із власником земельної ділянки та відкривачем пам'ятки чи скарбу); експропріація земельних ділянок, цінних з археологічного погляду; накладення охоронних зобов'язань на власників археологічних пам'яток тощо.

Давно лунають пропозиції щодо необхідності охорони не лише археологічної, а й палеонтологічної спадщини. Деякі закони у різних країнах ще від початку ХХ ст. допускали певні аналогії між археологією та палеонтологією. Ці аналогії передусім проявлялися у запровадженні однакового правового режиму проведення палеонтологічних та археологічних розкопок. Так, іспанський Закон від 5 березня 1912 р. «Про розкопки й старожитності» під розкопками розумів навмисне й упорядковане перегрібання земель з огляду на ознаки наявності в них археологічних покладів чи залишків споруд або старожитностей. Містилося застереження, що під зазначене визначення підпадають і палеонтологічні розкопки, хоча лише в разі виявлення предметів, належних до археології [1].

Загалом юридичне визначення археологічної спадщини дуже сильно залежить від рівня усвідомлення людьми самих себе. Межі давньої історії людини поступово розширюються, сягаючи вже до історичної доби. Так, пам'яткоохоронне законодавство італійських міст-держав у XV–XVIII ст. мало на меті забезпечення охорони та вивчення лише античних пам'яток. Перший у північній Європі шведський закон 1666 р. «Про охорону давніх пам'яток» стосувався лише тих об'єктів, які були цінні для дослідження витоків саме шведської культури. Відповідна традиція стала характерною для законодавства більшості держав до XX ст. включно. Так, у Франції держава підтримувала лише дослідження з гало-романської археології, а дослідження кам'яної доби традиційно здійснювалися у межах аматорської діяльності руху преісториків. Після прийняття у 1941 р. першого французького закону про археологічні розкопки преісторики були першими, хто критикував цей закон, адже держава, на їхню думку, монополізуючи археологічну сферу, насправді ніколи не займатиметься нецікавими для себе питаннями кам'яної доби і відповідний напрям досліджень загине [2–4]. Утім, за впливом лише декількох десятиліть, з огляду на глобалізацію, роль націоналістичного чинника в археології суттєво знизилася. Відбувається переорієнтація на загальнолюдські цінності, а отже, кам'яна доба стала чи не наймоднішою в археології. Крім того, успіхи генетики та еволюційної біології доводять зв'язки людей із неандертальцями та іншими прямими предками – гомінідами, відмінність між людиною і твариною поступово стирається, що певною мірою розмиває й межі предмета археології.

Археологічне законодавство європейських країн, сформоване переважно в тоталітарну добу 30–40-х років XX ст., лишається доволі консервативним і продовжує виконувати старі націоналістичні завдання. Ці завдання продовжують бути й складовою політики деяких сучасних держав. Цікаво, що в часи до окупації Криму Росією в 2014 р., коли півострів досліджувався як російськими, так і українськими археологами, росіяни традиційно зосереджувалися на дослідженні античних пам'яток, а українці зайняли нішу «непривабливих» для росіян пам'яток кам'яної доби. Пріоритет відповідних студій в Україні стає усе більш наочним і дає змогу нашій археології розвиватися у рідчій найсучасніших європейських тенденцій, які вбачаються незворотними і поступово призведуть до розширення (чи радше розширювального уточнення) предмета археологічного законодавства.

В умовах антропоцентристської парадигми суттєвою проблемою є зв'язок археологічного права із законодавством про поховання. Наявність поховального обряду, що виникає одночасно із народженням людської культури, нині є чи не основною ознакою, що вирізняє людину із тваринного світу. Разом із поховальним обрядом виникає й уявлення про священність поховання, а згодом формується необхідність розроблення охоронного правового режиму для місць поховань, мертвого тіла та інших решток життєдіяльності людини. Так, у римському праві доволі детально був розроблений статус речей божественного права, до яких належали святі, священні та релігійні речі (*res sacrae, sanctae et religiosae*). Релігійними речами, критерієм віднесення до яких було їх присвячення підземним богам, вважалися місця поховання, зокрема й порожні гробниці чи пам'ятні знаки (кенотафи) [5]. Вже в християнську добу Кодекс Феодосія суворо заборонив гробокопцтво, перенесення людського поховання, продаж мертвого тіла чи його частин (*Humatum corpus nemo ad alterum locum transferat; nemo martyrem distrahat, nemo mercetur*). Відповідні заборони повторюються у Кодексі Юстиніана. Водночас у Візантії проводилися розкопки з метою пошуку християнських реліквій, важливе місце серед яких займали мощі святих. Відповідна діяльність підтримувалася авторитетом держави і Церкви, а тому законодавчі заборони не сильно їй перешкоджали, хіба що в разі розкопування поховань на приватних територіях. Поступово сформувався церковно-правовий інститут набуття мощів, що став важливою, хоча й не обов'язковою складовою канонізації святих [6].

Попри очевидність концептуального конфлікту, нам поки що не вдалося підшукати достатній масив матеріалів щодо протидії розвитку археологічних досліджень з боку Церкви. Цікавою історичною ілюстрацією може слугувати питання пошуку скарбів індіанських цивілізацій іспанськими конкістадорами. Влада, Церква і юридична наука в ті часи стояли на доволі гнучких позиціях з питання, по суті, корисливого розорення місць поховань. Іспанське законодавство щодо американських колоній (Закони Індій) спочатку лише охороняли право короля щодо набуття власності на виявлений скарб. За свідченням найвідомішого іспанського авторитета з права Індій Х. де Солорсано Перейра, Рада Індій ніколи не ставила під сумнів законність пошуку скарбів у могилах, але вимагала перепоховання людських решток, оскільки на Другому консиліумі в Лімі (Перу) у 1567 р. було постановлено заборону розорювати не лише християнські, а й язичницькі захоронення. Щодо допустимості самого порушення спокою померлих, Х. де Солорсано Перейра посилається на візантійський Кодекс Феодосія, де зазначалося, що храми язичників та все, що в них є, належить державі або приватним особам чи церквам, яким знайдене може бути подаровано. Крім того, правник наводить один із листів римського письменника Касіодора (V–VI ст. н. е.), де з метою вилучення матеріальних цінностей визнавалося правомірним розкопування навіть християнських могил: *«Ми зробимо добро, дістаючи їх, приймаючи та витра-*

чаючи на публічні потреби, бо в цьому виявляється не жадібність, а справедливість <...>, щоб не віддати скарби прахові мертвих; і якщо доведеться силоміць рушити їх тіла, то слід їх у пристойному положенні покрити землею знову, і щоб мали спокій та спочинок, але не марні багатства, адже разом із життям вони втрачають необхідність і потребу володіти й торгувати ними» [7].

Уявлення про священний характер поховання доволі яскраво проглядається й у перших пам'ятко-охоронних законах. Так, на думку шведського історика археології О. Йенсена, основним завданням акта 1666 р. було забезпечення спокою померлих. Дослідник посилається на один із проектів документа, де висловлюється сум із приводу розорення давніх поховань і вказується на необхідність «лишити могили та кістки предків самотніми й беззахисними». З подібною метою королівським декретом 1630-х років було заборонено пошук скарбів у Старій Уппсалі провінції Уппланд. Подібні мотивації впливали й на саму практику розкопок. Так, один із перших шведських археологів – О. Вереліус у 1660-х роках проводив масштабні розкопки кургана в Уллерокері (Уппланд). Пагорб було розкопано зі сторони, а не згори, як це здебільшого робилося в ті часи. О. Вереліус мотивував такий спосіб розкопок тим, що не хотів турбувати душі померлих. Норма шведського королівського Статуту про охорону давніх пам'яток 1828 р., що забороняла без попереднього дозволу компетентної влади проводити будь-які розкопки захоронень, згідно з одним із проектів документа мотивувалася тим, що «рештки наших предків, настільки довго, наскільки це можливо, можуть спочивати в мирі у вільній шведській землі» [8]. Сучасна археологія ставить на перше місце наукову цінність пам'ятки. Антропологічні рештки наших давніх предків розглядаються просто як частина культурного шару. Оскільки законодавство, як це зокрема має місце в Україні, рідко може точно розмежувати давнє та сучасне поховання, створюється підґрунтя для конкуренції археологічного законодавства із законодавством про поховання та навіть із кримінально-процесуальним законом, що регулює процедури ексгумації.

Правовий режим людського тіла, його органів та інших частин лишається не розробленим. На рівні певних загальних уявлень можна вважати, що хоча людина загалом та будь-яка частина її організму не є річчю, водночас відділення такої частини від тіла перетворює її на річ, звісно, з певними особливим правовим статусом. Практично той самий підхід, що можливо також зумовлено людиноцентризмом, застосовується правом стосовно археологічних пам'яток. Наукою продиктована потреба дослідження не стільки одиничних речей, скільки певного археологічного контексту. Такі міжнародні документи, як Лозаннська хартія ІКОМОС, а згодом Мальтійська конвенція 1992 р., легітимізували необхідність відмови від споживацького ставлення до археологічних місць, які тепер вже не мають розглядатись як родовища майбутніх музейних предметів. Таким чином, будь-яка річ, перебуваючи у землі і будучи невід'ємною частиною нерухомого культурного шару, ніяк не індивідуалізується правом. При цьому при вилученні археологічного артефакту з землі об'єкт одразу набуває статусу рухомої речі.

Окремо слід торкнутися іншого аспекту людиноцентризму в археологічному праві. Йдеться про надання значення юридичних фактів певним суб'єктивним чинникам. Згадаймо класичне визначення скарбу в ст. 716 Цивільного кодексу Франції, що лишається незмінною від часів прийняття у 1804 р. його першої редакції: «Le trésor est toute chose cachée ou enfouie sur laquelle personne ne peut justifier sa propriété, et qui est découverte **par le pur effet du hasard**» («Скарб є будь-якою захищеною або закопаною річчю, щодо якої ніхто не може обґрунтувати своє право власності, і яка знайдена суто випадково») [9]. Чистий ефект випадковості має полягати передусім у відсутності наміру знайти відповідний скарб. Таким чином, лише від ознак суб'єктивної сторони залежить статус скарбу і право власності на відповідні речі.

Інший, так само із французької практики, приклад необхідності доведення певних суб'єктивних обставин є ще складнішим. Він пов'язаний із доволі хитромудрим розмежуванням рухомих і нерухомих речей у французькому праві, яке у випадку археологічних об'єктів ускладнюється тим, що такі речі, з одного боку, перебувають у цивільному обігу, а тому їх режим природно підпорядковується цивільному праву. З другого боку, публічне археологічне право так само торкається питань розмежування рухомих і нерухомих речей, що є необхідним з огляду на відмінні механізми набуття права власності на такі речі. Найцікавішим є те, що віднесення певного об'єкта до рухомих чи нерухомих речей частково детермінується волею людей, що мали юридичний зв'язок із цими речами багато століть тому. Йдеться передусім про поховання і фізично рухомі речі, що вміщені до них. Існує позиція, підтверджена судовою практикою, що якщо, наприклад, у саркофазі покійного знайдено монети, то вони розглядаються як частина нерухомості у разі, коли буде встановлено, що воля людей, які їх туди поклали, була спрямована на те, щоб ці монети вічно були частиною поховання. Якщо ж монети були кимось покладені до саркофагу для тимчасового зберігання, наприклад для схову, то ці речі є рухомими. Достовірно встановити відповідний факт, звісно ж, неможливо, а тому на практиці все вирішується на підставі переконливості доказів, серед яких особливе значення надається експертизі [10]. Попри очевидну проблемність, такий підхід сприяє розвитку археологічної науки, практичному використанню та актуалізації відповідного

знання. Крім того, таким чином посилюється й приватноправовий чинник правового регулювання, що має важливе не лише юридичне, а й ідеологічне значення у справі охорони національного надбання.

Однак найпоказовішим прикладом, що вже став загальносвітовою проблемою, є необхідність доведення наміру особи з пошуку археологічних предметів у справах, які стосуються нелегальних розкопок, що здебільшого здійснюються із використанням металошукачів та іншого спеціального обладнання. Дуже невелика кількість країн забороняє придбання чи використання металошукачів загалом. Не вдалося вмістити якоесь дієве формулювання з цього питання й до Мальтійської конвенції, передусім через позицію Великої Британії та низки інших країн – бенефіціарів нелегального ринку археологічних предметів. Положення Конвенції щодо надання окремих дозволів на використання металошукачів у підсумку має суто рекомендаційний характер і застосовується лише для випадків використання цих приладів в археологічних дослідженнях [11]. Формулювання із Конвенції часто практично буквально відтворюються у національних законах країн-учасниць, і в результаті особа, що відкрито не декларує наміру проведення археологічних досліджень, насправді здійснюючи грабунок пам'яток, лишається недосяжною для правосуддя.

Використані джерела

1. *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes : Leyes // Gaceta de Madrid.* – Num. 189. – De 8 de julio de 1911. – P. 95–96.
2. *Péquart S.-J. Le Contrôle des Fouilles Préhistoriques / S.-J. Péquart // Ibid.* – 1942. – Tome 39. – № 3–4. – P. 66–68.
3. *Blanchard J. Remarques sur les modalités d'application de la Loi du 27 septembre 1941 / J. Blanchard // Ibid.* – P. 68–70.
4. *Du même auteur. Modifications nécessaires à la réglementation des fouilles en France / J. Blanchard // Ibid.* – 1947. – Tome 44. – № 1–2. – P. 33–38.
5. *Малишев О. О. Res sacrae, sanctae et religiosae у науковій спадщині С. Ю. Десницького / О. О. Малишев // Релігійний чинник в історії права, держави та юридичної думки: матеріали XXXIV Міжнародної історико-правової конференції (м. Тисмениця, 27–29 травня 2016 р.) / ред. кол.: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секретар) [та ін.]. – Київ ; Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2016. – С. 223–227.*
6. *Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской церкви / Е. Е. Голубинский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете.* – 1903. – Книга первая (двести четвертая). – М., 1903.
7. *Solórzano y Pereira J. Política indiana / Juan de Solórzano y Pereira.* – Amberes, 1703.
8. *Jensen Ola W. The art of valuating a heritage: from a Swedish management perspective with past and present examples / Ola W. Jensen // Current Swedish Archaeology.* – 2010. – Vol 18. – P. 151–176.
9. *Code civil des Français / Nouvelle Édition stéréotype, conforme à l'édition originale de l'imprimerie de la République ; a laquelle on a ajouté les lois transitoires et une table analytique et raisonnée des matières.* – Paris, 1805.
10. *Saujot C. Le droit français de l'archéologie / Deuxième édition à jour au 1-er septembre 2007 / C. Saujot.* – Paris, 2007. – P. 173–177.
11. *Willems W. J. H. The work of making Malta: the Council of Europe's Archaeology and Planning Committee 1988–1996. / Willem J. H. Willems // European Journal of Archaeology.* – 2007. – Vol. 10 (1). – P. 57–71.

Малишев О. О. Деякі людиноцентристські аспекти археологічного права: історія та сучасність

Статтю присвячено аналізу деяких норм археологічного права різних країн і різних історичних епох в аспекті втілення у них засад людиноцентризму. Простежується еволюція юридичних дефініцій археологічної спадщини. Ця еволюція відображає розширення предмета археології, що не в останню чергу продиктоване зміною уявлень про людину і людиноцентризм. Розглядається зв'язок і колізії законодавства про археологічну спадщину із законодавством про поховання. Наголошується на тому, що археологічне право подекуди надає юридико-фактологічне значення суб'єктивним чинникам. Як приклад, зокрема, наводиться обов'язковість доведення мети у злочинах, пов'язаних із нелегальним використанням металошукачів для пошуку археологічних артефактів, врахування останньої волі померлого при розкопках поховання, навіть через сотні років, тощо.

Ключові слова: людиноцентризм, археологія, археологічна спадщина, археологічні розкопки, скарб.

Малишев А. О. Некоторые человекоцентристские аспекты археологического права: история и современность

Статья посвящена анализу некоторых норм археологического права разных исторических эпох в аспекте воплощения в них устоев человекоцентризма. Прослеживается эволюция юридических дефиниций археологического наследия. Эта эволюция отображает расширение предмета археологии, не в последнюю очередь продиктованное изменением представлений о человеке и человекоцентризме. Рассматривается связь и коллизии законодательства об археологическом наследии с законодательством о захоронении. Делается акцент на том, что археологическое право временами придает юридико-фактологическое значение субъективным факторам. В качестве примера приводится, в том числе, необходимость доказывания цели в преступлениях, связанных с нелегальным использованием металлоискателей для поиска археологических артефактов, принятие во внимание последней воли умершего при раскопках его захоронения, даже через сотни лет, и т. д.

Ключевые слова: антропоцентризм, археология, археологическое наследие, археологические раскопки, клад.

Malyshev O. Some anthropocentric aspects of the archaeological law: history and contemporaneity

The article is devoted to the research of some legal provisions of the Archaeological law from the point of view of implementation there of the anthropocentric principles. The evolution of legal definitions of the archaeological heritage is observed. Not least, this evolution reflects widening of the subject of archaeology. The connection of archaeological legislation with burial one is taken into account. The accent is made on the fact that at times archaeological law regards subjective factors as having

the importance of the legal facts. For example, there exists a necessity of proving the criminal aim in the cases of illegal use of the metal detectors for the archaeological objects' searching; another example: taking into account the last will of the dead when examining the status of the things excavated from his grave even after centuries etc.

Key words: anthropocentrism, archaeology, archaeological heritage, archaeological excavations, treasure.

УДК 340.12

*Алла Анатоліївна Мельник,
аспірантка кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЯКІСТЬ ЗАКОНУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО ДОСКОНАЛОСТІ

У сучасній науці відсутнє єдине розуміння якості закону, хоча цій проблемі присвячено чимало досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, серед них праці С. Бобровник, Ж. Дзейко, В. Ігнатенка, Н. Оніщенко, С. Полєніної, В. Прозорова, П. Рабіновича, О. Сирих, О. Скакун та ін. Однак складність проблем якості закону обумовлює фрагментарність її аналізу та відсутність комплексних наукових досліджень.

Метою цієї статті є аналіз поняття «якість закону» через існуючі у науці підходи до характеристики цієї категорії.

Створення якісної системи національного законодавства є одним із важливих завдань правового розвитку, від вирішення якого залежить поступальний рух суспільства й утвердження в Україні демократичної, соціальної та правової держави. Якість законодавства останнім часом стала предметом активних наукових пошуків та обговорення спеціальних наукових конференцій. Попри це, навколо проблеми якості нормативно-правових актів України ще чимало дискусійних питань, з'ясування яких має значне наукове і практичне значення.

Як правило, предмети та явища суспільного буття (до яких належать і закони), що відповідають об'єктивним вимогам, іменують досконалими. Термін «досконалий» вказує на необхідний ступінь довершеності; який визначається повнотою позитивних якостей [1, с. 321].

Висока якість закону – це крок до його досконалості, відсутність недоліків. Науковці звертають увагу на таку негативну рису українського права, як невідповідність якості нормативно-правових актів їхній кількості. Неналежний якісний рівень законодавства, його складність, неузгодженість обмежує його доступність, створює додаткові перешкоди до застосування. Визначальною причиною цього є наявність у законодавстві правотворчих помилок. З огляду на це вважаємо, що пошук шляхів підвищення якості законів України є невіддільним від дослідження властивих їм недоліків, наявність яких є показником рівня досконалості нормативно-правового акта.

Якість закону та наявні у ньому недоліки взаємопов'язані, тому чим вищою є якість закону, тим менше у ньому недоліків, і навпаки.

Визначення рівня досконалості нормативно-правового акта пов'язують із такими категоріями, як «ефективність закону», «якість закону», «ефективність та якість права», «ефективність та якість правового регулювання». Зміст цих категорій та взаємозв'язок між ними потребує аналізу існуючих у сучасній науковій літературі наукових позицій.

Ефективність закону (законодавства) здебільшого характеризується як співвідношення фактичного результату дії законодавства й тих соціальних цілей, для досягнення яких це законодавство було прийнято [2, с. 85]. Ефективність права – це його юридична ефективність, досягнення ним тих правових результатів, які законодавець передбачав під час здійснення правового регулювання [3, с. 223]. Ефективність норм права розуміється як співвідношення між фактичним результатом їхньої дії і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті [4, с. 116]. Отже, виникає ототожнення розуміння змісту термінів «ефективність закону», «ефективність права», «ефективність правової норми». З цим не погоджується С. Жинкін, який вважає, що ефективність права як соціально-духовного регулятора не складається із ефективності конкретних норм законодавства. Ефективність, значущість, психологічне визнання права зумовлюється комплексом факторів власне юридичного, психологічного, культурного, економічного й іншого характеру [5, с. 29]. Отож ефективність названих джерел права визначається як ступінь результативності їхньої дії або впливу на суспільні відносини, а це – ефективність правового регулювання.

Під якістю закону розуміють його відповідність суспільним потребам і реальне регулювання суспільних відносин відповідно до обраних під час видання закону цілей [6, с. 56]. Н. Оніщенко вважає, що якість закону – це сукупність сутнісних характеристик і його здатність реально задовольнити сус-